I. O tržní a obchodní organisaci.

[61. Trhy. Bursy. — 62. Obchod a obchodní prostředkování. — 63. Theorie o zahraničním obchodu. — 64. Cla a jejich vztah k obchodní a finanční politice státní. — 65. Spotřeba. Nesouhlas podnikatelského zaopatřování se spotřebou. Krise hospodářské, obchodní a úvěrní. — Problem správného sociálního hmotného řádu. — 66. Stav předválečného těžení a spotřeba v hlavních kulturních zemích.] — 67. Přílišný materialismus dosavadních národohospodářských soustav. Ukojování lidských potřeb věcí hlavní, materiální úkoje prostředkem, nikoli cílem. Pravděpodobný vývoj sociálního ukojování lidských potřeb.

61. **Trhy. Bursy.**

Světové společenství lidské podnikatelsky organisované k opatřování lidských potřeb nemohlo by obstáti bez organisované směny. Obyčejná náhodná směna nepostačuje, třeba by sebe lépe byla podporována nejlepšími a nejdokonalejšími dopravními prostředky. Směna zboží i výkonů lidských musí býti vhodně a účelně uspořádána a zvláště dobře sjednocena, aby byl stálý *pravidelný* styk těch, kteří jistých úkojů potřebují s těmi, kteří o úkoje ty pečují a je za úplatu dodávají.

Tento *pravidelný* styk mezi podnikateli a spotřebiteli, nebo jak všeobecně se zkráceným názvoslovím označuje mezi *nabídkou* a *poptávkou* se nejlépe a nejobsažněji uskutečňuje na *trzích*. Trhy při tom se stále více soustřeďovaly a dokonaleji se organisovaly, aby co možná nejvhodněji a nejrychleji sblížily a informovaly nabídku s poptávkou. Na trzích se také nejpřiměřeněji ustaluje rozhodující cena za jednotlivé úkoje. Ceny na trhu ujednané nabývají všeobecné platnosti také při ostatních směnách mimo trhy. Kromě toho s trhy souvisí co nejúžeji podnikatelsky sorganisované zprostředkování nutných směn, totiž obchodně organisované zprostředkování mezi nabídkou a poptávkou.

Trhy však jako jiné národohospodářské instituce nevznikly teprve snad v podnikatelské době moderní, nýbrž byly už dávno před tím pro méně časté směny dřívější, kdy ukojovaly se potřeby ještě po většině a v podstatě v soběstačných domácnostech. Pro řídké a jenom příležitostné směny tehdejší ovšem takové trhy byly také místně a časově omezeny.

Na trhy před podnikatelskou moderní dobou dodávány byly občasné přebytky různých krajin a lákána tam byla poptávka z jiných

míst, kde vyskytl se dočasný nedostatek nebo kde podobných úkojů vůbec neměli. Pro trhy zvláště ve vnitrozemí hodilo se také jen významnější a všeobecně hledané zboží, kterého v dostatečné hojnosti všude nebylo. Na trhy přiváženy byly tedy kovy drahé i obyčejné (zlato, stříbro, cín, měď, železo a j.), umělejší výrobky kovové (zbraně a kovové zboží ozdobné, různé hospodářské a domácí náčiní kovové); dále vzácnější textilní látky a kožešiny; k potřebám přepychovým slonová kost a jiné dražší kly živočišné, perly, jantar, sklo, skleněné tovary i ozdoby ze skla, vzácná barviva atd.; dobytek (pro svou pohyblivost); víno a nezvyklé plody cizích končin (koření a jiná dráždidla); zvláště také otroci, po případě na trzích byli také najímáni později i svobodní lidé k práci (čeleď).

Pro některé země bylo ovšem na trhy dováženo také obyčejné, ale velmi potřebné zboží, když ho tam vůbec nebylo, na př. sůl do Čech a do Moravy. Rovněž tak do neúrodných, ale živými styky vynikajících pobřežních míst dováželo se obilí a jiné nutné všední potraviny, když lodní doprava již dovedla přepravovati s dostatečnou bezpečností objemnější a těžší náklady.

Místy tržními byly jednak dopravně vyznačné, přírodně výhodné uzly, kde bylo na př. nutno zboží překládati z vodních cest na suchozemské, nebo kde z politických a jiných sociálních příčin byl značnější příliv lidí.*) Zvláště národní slavnosti celých kmenů (jinak politicky roztříštěných) nebo náboženské schůzky souvěrců byly vítanou dobou a shromaždiště slavnostní vhodnými tržišti dřívějších dob nebo i nynějších v zemích s málo vyvinutou podnikatelskou soustavou.

Na př. doba olympijských her a eleusinských národních závodů byla u starých Řeků zároveň čilou dobou tržní (v Olympii a v Eleusině). Podobně vynikající místa poutní stala se velmi důležitými tržišti u všech různých náboženských kultů. Za stejných podmínek svými trhy vynikla ve Východní Indii posvátná místa *Benares, Agra* a *Delhi* i jiná poutnická místa na posvátných vodách Gangu a jeho přítoků; u Řeků *Delfi* a *Efesus* měly trhy při svých svatyních; v *Jerusalemě* byl hlučný trh u židovského velechrámu, ba i v něm samém; u Latinů posvátná *Alba Longa* zároveň byla tržištěm národním; u mohamedánů proslula svými trhy posvátná poutní místa *Mekka, Medina, Kairo, Damašek, Samarkand* a j. V katolických zemích různá poutní a zázračná místa až po doby nejnovější vynikají současně svými trhy. Ve středověku všude u větších kostelů (far nebo dómů nebo u kolegiátních kostelů) bývaly o bohoslužebních dnech zároveň trhy vyhledávané lidmi, kteří z okolí k církevním slavnostem a pobožnostem se scházeli. Ale i světské příležitosti při sídlech feudálních vrchností, hlavně při sídlech panovnických, když konaly se sněmy, soudy nebo

*) Tržní místa vytvořovala se také uměle veřejným zasahováním. Na př. se nutili ve středověku obchodníci, aby vykládali své zboží na určitém místě, dříve než jinde v zemi ho směli prodávati. Při tom zboží smělo se jen určitě ustanovenou cestou dopravovati. Tak na př. musilo cizí zboží býti v Čechách napřed v Praze v „ungeltě“ vykládáno k prodeji, než bylo povoleno prodávati je také jinde v zemi. Vltavským Týnem musila procházeti všecka sůl do Čech vezená atd.

v jiných místech, kde byly menší sjezdy (hrabské, krajské, stavovské) byly vhodné k vyměňování zboží na současných trzích.

Středověké trhy bývaly buď pravidelně výroční o zvláštních svátcích a slavnostech (o svátcích velikonočních, svatodušních a v jiné památné dni církevní), také určeny byly pro různé roční doby (jarní, letní, podzimní a zimní trhy); nebo byly pouze příležitostné, když k nim dán byl podnět různými shluky příchozích (o sněmech, sjezdech v místech, kam sjížděly se vrchnosti se svým průvodem atd.).

Jak při většině trhů vžilo se a trvalo dlouho povědomí církevního původu trhů, je zvláště patrno z toho, že trhy počínaly pravidelně církevními bohoslužbami (mší). Na paměť toho v Německu veletrhy stále byly zvány *„Messe“* („missa“), také později, kdy už obřadů církevních při nich nebylo. Byly a jsou dosud trhy a veletrhy také pojmenovány dle církevních památních dní (Ostermesse, S. Michaelimesse atd.; Makarijev v Nižním Novgorodě; vůbec i venkovské výroční trhy podle svatých až do nejnovějších časů).

Známo jest, jak ze stálých tržních míst v sousedství vrchnostenských sídel nebo v podhradích pravidelně se vyvinula středověká města. Města svou pokročilejší diferenciací zaměstnání a nutným doplňováním své výživy z venkova za výrobky řemeslné potřebovala již ustálených *trhů týdenních* k pravidelným výměnám mezi venkovem a městem.

K trhům týdenním (po případě k denním) pojily se občasné *„trhy výroční“* (foire, Jahrmarkt, fair), na nichž při jinak uzavřených městských obvodech málo dostupných cizí směně byla připouštěna soutěž také z jiných městských okresů, zejména pro zboží vzácnější a neobvyklé v dotyčném městském okolí. O těchto výročních trzích, které byly rovnoměrně děleny podle různých ročních období (podle ročních počasí), zásoboval se také venkov na delší dobu potřebnými výrobky průmyslovými a hleděl při tom odbýti své různé zemědělské suroviny, pro něž nebylo dosti poptávky na trzích týdenních (na př. prodával se dobytek, živočišné suroviny jako kůže, vlna, tuky, sýry a j., tkáně rostlinné, oleje, sušené a nakládané ryby, různá dřeva, lýka, proutí, sítiny a hrubé výrobky z nich, hrnčířské zboží hrubší i jemnější atd.).

Pro vzácnější zboží, jakož i pro celé rozsáhlé obvody zemské vynikly na význačných a dopravně výhodných místech rozsáhlé *veletrhy („Messe“)*, jakými byly pro severnější země zvláště proslavené veletrhy v Troyes a jinde v Champagni. Později podle jejich vzorů pořádaly se veletrhy také v jiných obchodních střediscích, jako pro Italii ve *Florencii* (zvláště pro textilní a kovové zboží) nebo v *Miláně*, v *Livornu*, v *Benátkách* a j. V Německu především proslulo *Lipsko* (svými veletrhy pro kožešinu a textilní zboží, pro umělecké věci, knihy atd., které až do těchto dob nepozbyly zcela svého významu) a oba *Frankfurty* (nad Mohanem i Odrou); prosluly také veletrhy v *Bremách*, v *Lubeku*, v *Augsburku* atd. V Rusku zvláště vynikl kolikaměsíční veletrh v *Nižním Novgorodě* („Makarijev“), který byl vhodným místem pro směry na splavné Volze i na rozhraní různých kmenů. [Později mezi Asií a Evropou k němu přibyl a má dosud veliký obchodní význam veletrh v *Irbitu*.]

Na těchto veletrzích při čilých směnách obchodních, jakož i při velikém shluku rozličných lidí z různých zemí, v kterých byly velmi různé peněžité měny a všelijak odchylné zvyklosti platební, bylo potřebí také značného prostředkování platů. Vyvinuly se tím způsobem velmi důležité zárodky obchodního úvěru, cenných papírů i bankovního obchodování. Vznikla k tomu cíli samostatná povolání úvěrních prostředkovatelů „směnárníků" (bankéřů, zvaných v Italii „*Campsores*") a rozšířily se zvláště oblíbené cenné papíry, totiž *směnky veletrhové* (*Messwechsel*, které zrovna pro trh byly vydávány a na trhu byly splatny), z nichž povstala pak i obchodní směnka moderní.

Trhy výroční, zvláště veletrhy byly nejen příležitostí ke směnám různého zboží, ale zároveň i shromaždištěm k výměně všech jiných rozmanitých požitků z různých krajin. Nebyly to pouze výlučně požitky hmotné; o trzích bývaly také všeliké kulturní a zábavní styky mezi různými příchozími lidmi. Výroční trhy byly jakýmisi svátky pro venkov, který se šel do města také pobavit a mnohé společenské kulturní potřeby o trzích bývaly ukojovány (někdy arci hrubším způsobem, jak to vyznačuje označení podobných projevů za „zboží jarmareční").

Dřívější řidší směny omezené pouze na některé občasné požitky přirozeně nutily, aby styky k tomu nutné se zhušťovaly i co do času i co do místa, tedy v občasných trzích městských. Proto byla soustava městská právě dobou nejlepšího rozkvětu pro trhy se svými dosti ostře vymezenými městskými obvody zásobními a spotřebními. Jakmile však podnikatelské zaopatřování všech potřeb všeobecněji pronikalo a městskou soustavu protrhávalo, byli již nutni usedlí *odborní* obchodníci a stálí vlastní podnikatelé ke zprostředkování směn. Ti stále již a nepřetržitě (po živnostensku) pečují o zprostředkování mezi nabídkou a poptávkou, po případě nabízejí a dodávají všeliké zboží spotřebitelům ve svých pevně již zařízených obchodních místnostech a nikoli jen jako dříve kočovným způsobem v boudách jarmarečních.

Tím pomalu výroční trhy poklesávaly, s pomíjením městských uzavřených obvodů pozbývaly svého významu a omezovaly se při svém úpadku již na zboží jinak těžko odbytné nebo horší kvality, jak to také vyznívá z dosti zlehčeného smyslu slova „*jarmareční zboží*".*) Týdenní trhy pro odbyt zemědělských plodin a občasné trhy (měsíční i výroční) pro dobytek se arci déle (až do dnešních dob) udržely. Ale i tyto trhy ve větších městech jsou nahražovány „*stálými tržnicemi*" pro zboží všeliké denní spotřeby („*halles*", „*Markthallen*").

Místo výročních trhů a veletrhů zaujaly namnoze výstavy krajinské a světové, které ovšem měly také za úkol obecenstvo seznamovati s novými výsledky všeliké provozovací techniky, a zároveň upozorňovati je i činiti vnímavým pro nové požitky. Ovšem výstavy

*) Zvláště zdokonalená doprava spojovala venkov s velikými městy, v nichž zprostředkování směny jest nepoměrně dokonaleji organisováno nežli v malých městech venkovských. Jednotlivá menší města zůstala často i za průmyslově a obchodně vyspělejším venkovem kolem podnikatelských středisk.

sledovaly také jiné cíle — zvláště poučné — povzbuzovaly vynalézavost a vyvolávaly všeobecné závodění i zápolení o nejlepší úkoje všelikého druhu. Tento výchovný účel výstav však čím dále tím více ustupoval obchodním a spekulačním zájmům podnikatelským i starostem o odbyt všelikého různého zboží a služeb.*)

Vedle velikých tržnic městských často i veřejným (městským) nákladem vybudovaných, v nichž jednotlivým podnikatelům pronajímány byly prodejny (krámy i stánky), vznikaly veliké soukromé obchodní domy a sklady pro odbyt všelikého zboží denní spotřeby. Tyto domy všestranným soustředěním velmi rozmanitých úkojů pro nejrůznější potřeby dovedly snížiti co nejvíce zvláště generální provozní náklady podle zásady, že podíl jejich na jednotlivé množství prodané může býti tím menší, čím je celkový odbyt větší. Pro takové odbývání ve velikém platí zajisté všechny již dříve vytčené výhody velikého provozu a namnoze se takové sklady staly také velkokapitalistickými podniky sociálního rázu (akciové společnosti pařížských a londýnských obchodních domů jsou toho dokladem).**)

Pro nezbytně pravidelné směny však podnikatelům, jakož i jejich odběratelům nepostačují již ani dřívější místní trhy ani prostředkující stálý obchod všeho druhu, nýbrž musí býti sjednány přímější styky a přehled také o tom, jaké jsou všeobecné potřeby v celých širých územních oblastech spotřebních i kolik pro ně je nebo může býti připraveno různých úkojů. Tyto oblasti odbytové neomezují se pak již na nějaký užší nebo širší krajinný výsek, nýbrž objímají rozlehlá území velikých říší a států ano namnoze jsou určeny pro celý okrsek zeměkoule.

Nejedná se při tom pravidelně ani o skutečné směny zboží, které by se okamžitě hned dokonati musely, nýbrž spíše, aby se získal správný přehled nabídky i poptávky po širých prostranstvích i pro delší období časová.

Proto také není potřebí ani nebývá možno, aby všeliké zboží pro nejrůznější místně i časově odlehlé potřeby byly zrovna současně a hned pro okamžik, kdy obchod se uzavírá, na trhu pohotově, nýbrž stačí vyšetřiti jen jaké potřeby jsou a v nejbližší budoucnosti budou i k jakým obětem (cenám) jest poptávka ochotna, aby její potřeby

---

*) V novější době opět částečně oživly veletrhy. Někde jsou skutečným pokračováním středověkých veletrhů jako v Lipsku nebo ve Frankfurtě; ovšem že se zmodernisovaly. Na veletrhy nevozí se již zboží k prodeji, nýbrž jen vzorky jeho. Takové vzorkové veletrhy jsou pro Francii v Lyoně, v Paříži, v Dijonu. Podobně v Terstu. V r. 1920 otevřen byl vzorkový veletrh také v Praze.

**) V Londýně, Paříži, v Berlíně a jiných velkoměstech rozšířily se zvláště obrovské sklady všeho různého zboží pro domácí spotřebu. [Jsou to známé *„warehouses“*, *„magasins“*, *„Warenhäuser“* i jak jinak se jmenují.] V nich zboží hromadné nejlépe se soustřeďuje a velikým i spolehlivým odbytem se náklady zprostředkovací stlačují na minimum. Veliká tržba umožňuje zisk již při malém zvýšení ceny nad provozní náklad. Při veliké rozmanitosti zboží je pro kupce snadný výběr a zároveň příležitost zaopatřiti se najednou pro nejrůznější potřeby. Pevné ceny a pečlivý výběr zboží chrání odběratele proti vykořisťování, které jinak bývá velmi častým v menších podnicích obchodních.

Skutečně takové účelně zařízené obchodní domy hodí se velmi dobře k provozu akciovým společnostem s větším kapitálem a prospívají znamenitě. Dokladem pro to jsou pařížské „Bon marché“, „Magasin au Printemps“ atd.

mohly býti ukojeny danými (ale nikoli na trhu přítomnými) nebo teprve později zhotovenými úkojnými zásobami.

Pro takový nezbytný přehled podnikatelům i jich odběratelům jsou nutny veliké ústřední trhy co nejúčelněji sorganisované, aby na nich nabídka i poptávka se náležitě sešly, aby se navzájem sjednotily prostřednictvím cen, které usnadňují jak odbyt podnikatelům tak i opatření úkojů odběratelům (spotřebitelům). Tyto ústřední účelně regulované trhy, kterými podnikatelské zaopatřování potřeb dá se co nejvhodněji přehlédnouti a říditi, zovou se *bursami.*

Z vyloženého účelu a pojmu těchto ústředních trhů je pochopitelno, že zboží, které se na nich směňuje za určité ceny, nepotřebuje se na nich vůbec objeviti, pokud zvláštní individuální vlastnosti jeho toho nevyžadují. Stačí jen zboží udati jeho podstatnými znaky. Ano zboží to nemusí býti ani ještě skutečně hotové, nýbrž rozhoduje o něm jen pravděpodobnost, že pro *budoucí potřeby* bude pohotově. Pro bursovní směny se tedy hodí především zboží *zastupitelné* nebo *fungibilní*, které lze jeho kvantitou (mírou, váhou nebo jiným kolikostním určením) i jeho kvalitou dostatečně a vystižně udati.

Jsou tedy bursy účelně organisovanými trhy ústředními *na všeliké zboží zastupitelné*, aby svedly širokou *nabídku* a *poptávku* dohromady k náležitému zaopatření přítomných i budoucích přehledných potřeb celých širých oblastí. To ovšem nevylučuje možnost, že se tam kupuje také zboží, které ani dosud neexistuje, ano jsou možny i směny se zbožím *imaginárním* (pomyslným), které ani té chvíle není pohotově, o kterém ani není jisto, zdali v budoucnosti bude možno je v dané jakosti a v udaném množství dodati.

Při zboží zastupitelném nezáleží naprosto, které individuální části jeho z určité zásoby jsou míněny, když jeho stejnorodost je úplně zaručena. [O zboží zastupitelném stala se již obšírnější zmínka v II. dílu odst. 38, str. 157 a 158.] Ovšem zcela zastupitelným zbožím jsou na př. jen vzácné nebo nevzácné kovy a jiné čistě chemicky stejnorodé látky; podobně i mince stejného rázu a vůbec jakékoli peníze téže měny. Také úvěrní zboží téhož druhu, totiž jednotlivé cenné papíry na př. částečné dluhopisy téže emise dluhové nebo různé stejnoprávné akcie téhož podniku, nebo úplně spolehlivé směnky na cizí místa se stejnou měnou (devisy) atd.

Pro jiné zboží není však úplná zastupitelnost ani možná, ale *zastupitelnost přibližná* se nahražuje jistým typickým zbožím stejnorodým, jež se pak dá zastoupiti. Na př. zboží pro denní spotřebu jako rozmanité druhy obilí, mouky, rýže, kávy, kakaa, čaje, tabáku a jiných požitků plodinných, dále cukr, slad, líh i různé lihoviny stejného druhu, tuky stejného původu, ryby sušené nebo nakládané, oleje, petrolej, různé obyčejné kovy (surové), kovové zboží stejného druhu, textilní vlákna jako bavlna, len, konopí, juta atd., příze a jiné textilní polotovary i tovary atd. Toto přerůzné i všeliké jiné zboží třídí se do různých skupin a typů, které pak i v odrůdách málo odchylných lze považovati za dostatečně stejnorodé, aby jednotlivé malé rozdíly individuálního rázu bylo lze zanedbati. Zboží těchto druhů rozděluje se ve skupiny, které svými vlastnostmi jsou si tolik blízké, že je lze považovati pak také za zastupitelné. Pro tyto skupiny stejnorodého

zboží stanoví se určitá průměrná jakost, která je pak vzorem (typem) pro všechny nejpříbuznější odrůdy a jednotlivé nejmenší úchylky od tohoto typu se buď zanedbávají nebo se hledí menší různosti kvantitativně zjistiti a přiměřenými rozdíly v ceně vystihnouti.

Na př. třídí se různé obilí v jednotlivé základní typy určované poměrnou (specifickou) váhou [kolik *kg* váží 1 *hl* nebo kolik *g* 1 litr, tedy základní jakost pšenice na př. 1 *hl* o váze 79 *kg*, nebo 1 *l* o váze 785 *g* *)] nebo mouka různých čísel jakostných (pšeničná mouka čísel 0, 1, 2 atd., podobně žitná mouka bývá číslována) nebo surový cukr podle procent rendementu nebo bavlněná příze dle anglických čísel (udávajících kolik pásem jde na 1 angl. libru); nebo káva dle svého původu i dle různých svých přirozených vlastností atd. Skutečně pak dodávané zboží se dle vzorů z něho vzatých posoudí, k jakému určitému typu sluší. Cena se zjišťuje buď pro každý typ zboží zvláště nebo se početně upravuje dle cen určitého základního typu, pro nějž se pouze ceny na burse stanoví. Pro ostatní typy se pak ceny podle určitě vytčených zásad už jen výpočtem zjistí. [Vzorem proto mohou býti na př. dříve udávané ceny surového cukru, které byly stanoveny pro základní rendement 88% a pro jakékoli jiné procento rendementu se pak již jen početně ze základu odvozovaly.]

Podrobnosti o tomto převádění jednotlivých zvláštních druhů zboží na obvyklé typy a přepočítávání cen řídí se určitými *tržními zvyklostmi bursy*, které mají ráz závazných ustanovení a slují *usancemi bursovními*. [Usance bursovní jsou předmětem zvláštní nauky obchodní.]

Obchody bursovní uzavírají se buď na okamžité dodání nebo na některou pozdější lhůtu. Obchody na okamžitou dodávku slují *promptními* (rozumí se promptní dodávkou buď den uzavření obchodu nebo také jeden nebo několik dní nejblíže příštích, což se různí dle povahy zboží). Obchody lhůtní jsou míněny na dobu pozdější (jednoho nebo několika měsíců) a skutečný den jejich plnění je také blíže určen bursovními usancemi, pokud ke skutečnému plnění dojde. Obchody promptní (někdy také effektivními zvané) bývají vždy míněny jako skutečné dodávky, kdežto obchody lhůtní velmi často se končí jinak nežli skutečným prodejem a dodávkou zboží.

V usancích bursovních kromě popisů a třídění zboží a ustanovení, které zboží sluší považovati za stejnorodé a jak se určují ceny různých dodávek podle základních typů, bývají obsaženy také veškery ostatní podmínky pro směňování a pro styk stran na burse. Každý účastník obchodů bursovních je povinen podrobně znáti ty usance, které se jeho ujednání týkají a zavazuje se mlčky již tím, že uzavřel bursovní obchod, podrobiti se ve všem jejich předpisům. Kdyby chtěl někdo ujednati jakoukoli úchylku od nich, bylo by to možné jen určitým zvláštním (pravidelně písemným) dohodnutím s druhou smluvní stranou. Tím se arci možnost sporů z obchodů bursovních velice omezuje ba skoro vylučuje, jelikož usancemi bývá pamatováno na nejrůznější všeliké možnosti (modality) obchodů, o kterých pak podrobnosti jakékoli zvláště vyjednávati není potřebí.

*) Obilí ve větších nádobách se více slehá a proto není jakost 1 *hl* 79 *kg* táž jako 1 litru 790 *g*.

Kromě toho je na všech bursách pro vyskytlé spory pamatováno na zvláštní soud, který je zřízen podle zásad soudů smírčích. Před tímto bursovním smírčím soudem je předepsáno jednati o sporu co nejstručněji a nejrychleji. [Spory takové se pravidelně před soudem vyřizují do 24 hodin nebo málo kdy v jiných krátkých lhůtách; — náklady bursovního smírčího soudu jsou minimální.] Příslušnost bursovního smírčího soudu se vždy předpokládá, nebylo-li výslovně od stran písemně jeho forum vyloučeno. Tento smírčí soud je složen z odborníků vybraných ze samých účastníků (členů) bursy. [Sbor soudců bývá volen od členů bursy a každá ze sporných stran si může ze sboru toho vybrati po jednom nebo po dvou soudcích; tito dva nebo čtyři od stran vybraní soudci si zvolí svého předsedu (nebo když se o předsedu nedohodnou, jmenuje jim jej stálý předseda smírčího soudcovského sboru). Podle těch předpisů bursovní smírčí soud bývá tedy buď tříčlenný nebo pětičlenný.] Z rozsudku soudu toho není vůbec odvolání, leč jen žalobou zmateční (nulitní) se lze domáhati zrušení jeho, kdyby byly podstatné důvody vadného snad jednání. I pro nové rozsouzení po zmatečnosti rozsudku je příslušný zase smírčí bursovní soud.

Aby všeobecně zboží na bursách se objevující bylo zastupitelným, o to postarala se také moderní technika a k tomu již přizpůsobily se moderní spotřební zvyky velmi podstatně tím, že podnikatelé po většině připravují (vyrábějí) a nabízejí zboží zcela určitých typů. Moderní tovární výroby, jakož i jiné moderní podnikatelství (úvěr, dopravnictví, pojišťování) shodly se již o úkojné prostředky podstatně stejného rázu i stejné kvality, které celou svou úpravou splňují již skoro plně podmínky zastupitelnosti. Tato jednostejná úprava (uniformita) denních úkojů zavládla ponenáhlu v celém civilisovaném světě, že skutečně je také bezprostřední ujednávání s jedné bursy na druhou velmi ulehčeno. Jednotlivé bursy nejsou již navzájem od sebe neodvislými tržišti, nýbrž trvají v nejužším obchodním (spekulačním) spojení a vliv jedné bursy na druhou je stále patrný i bývá také přiměřenou podnikatelskou spekulací podporován a udržován.

Různé ceny téhož zboží na jednotlivých bursách přirozeně ponoukaly k tomu, aby se jich rozdílů využilo k docílení zisku. To jde tím snadněji provésti, jelikož se může použiti bezprostředního, téměř okamžitého zpravodajství; lze se dorozuměti pomocí telegrafických a telefonních zpráv i příkazů. Tato spekulace hledící těžiti z okamžitých rozdílů cenových na různých místech (na bursách i jiných podobných tržištích) jest známá *„arbitráž“ (arbitrage)* a spočívá na přesných výpočtech usančních cen, které na jednotlivých bursách jsou různě udávány, i nákladů na tyto nutné směny mezi jednotlivými bursami.*) Využitkovati tyto rozdíly nutno arci okamžitě, má-li se docíliti zisku, jelikož sebe menší pošinutí cen v následující době by mohlo zisk proměniti ve ztrátu.

Arbitrážní zisky vyrovnávají náhodné nestejnoměrnosti nabídky a poptávky na různých místech. Dociluje se tak přibližně jednotné úrovně cenové na všech bursách lišící se jen o dosti nepatrné místní

*) O arbitráži devis bylo již mluveno při devisové politice str. 73.

náklady, o výlohy nutné přepravy a jiného při tom nezbytného prostředkování. Tak hladinu cen na jednotlivých bursách lze navzájem srovnávati asi s hladinou kapalin ve spojitých nádobách, pro jichž výši pouze rozhoduje tření a molekulární působení stěn (kapilarita).

Bursa od jiných trhů odlišuje se tím, že zboží na ní bývá nepřítomno. Od toho již není daleko, aby zboží vůbec nebylo ani skutečné, a stalo se pouhou záminkou ke spekulaci, tak že smlouvající se strany nepomýšlejí vůbec na opravdivou dodávku. Ano bursovní usance někdy přímo tyto snahy mocně podporovaly, když na př. za základ dodávky ustanovovaly zboží *tak chatrné jakosti*, že se ani k pořádnému upotřebení nehodilo. [Tak na př. v minulém století na některých plodinových bursách byla usanční pšenice velmi špatné jakosti, že by se z ní ani dobrá stravitelná mouka semlíti nedala. Tu patrně smluvní strany úmyslně sjednotily se o cenách zcela chatrného zboží, že zboží samo jim bylo lhostejné a hlavní věcí pouze ceny, na jichž rozdíly v den dodávky spekulovaly. — Později, když tyto pouhé spekulace na plodinových bursách byly omezeny nebo přímo byly zakazovány, byly změněny i jakosti usančního zboží tak, aby po dodání bylo k potřebě a nikoli aby jen bylo pouhou záminkou k obchodům imaginárním. — Na amerických bursách plodinových prodalo se mnohonásobné množství pšenice nežli se jí skutečně urodilo v celých Spojených Státech, ba na celé zeměkouli, protože se na skutečné dodávky nemyslilo, nýbrž toliko na pouhé vyrovnání rozdílů cenových.]

Pro některé druhy zboží úplně zastupitelného, velmi lehko přenosného i všeobecně potřebovaného jistá hlavní tržiště stala se přímo bursami světovými nebo bursami ovládajícími aspoň celé okrsky (díly) světové. Tak drahé kovy mají hlavní trh v Londýně a ceny bursy londýnské pro zlato a stříbro jsou směrodatny pro celý svět.*) Také různé mince (valuty) a devisy hlavně mimoevropské mají hlavní trh v Londýně. Podobně bursa v Liverpoolu na bavlnu udává zároveň v podstatě i ceny této důležité suroviny nejen pro Velkou Britanii s Irskem, nýbrž také pro celý kontinent evropský. Stejně tomu bylo s cenami cukru řepového na cukerní burse v Magdeburku**) nebo s cenami kávy na burse v Rotterdamu atd. Ovšem při dováženém zboží, které v různých zemích podléhá celnímu zdanění, je nutno arbitráži pamatovati na tyto rozdíly způsobené cly a přihlížeti k jiným dávkám a obtížením veřejným [na př. také ke statickým a jiným poplatkům].

Arbitráž je nejlépe možna buď s drahými kovy a různými mincemi a vůbec s penězi různých měn, potom s devisami a s cennými papíry jakýmikoli, pokud jsou kde v cizině hledaným zbožím (arbitráž s částečnými dluhopisy nebo s akciemi). Obtížnější je již ovšem arbitráž s různými druhy zboží, které se nedají tak lehko přepravovati jako drahé kovy a efekty. Ale pokud zboží lze mobilisovati cennými papíry, na př. běžné suroviny a polotovary skladními listy

*) Za války a po válce světový obchod s drahými kovy přešel z velké části na peněžní bursu v New-Yorku. Byl to jen důsledek měnných zmatků v Evropě.

**) O cenach bursovních pro cukr nemožno mluviti po válce, jelikož obchod s cukrem se stal vázaným. Státy samy určují ceny jeho a namnoze i obchod s ním převzaly.

zástavními (warranty) nebo závěrečnými listy burs [jako tomu je při železe, mědi a jiných kovech nebo při bavlně, cukru, obilí atd.], jsou možné i s takovým méně pohyblivým zbožím arbitrážní výpočty a obchody.

Je pochopitelno, že při takových všestranných směnách, které jsou možny na bursách, všichni důležitější podnikatelé mají živý zájem na tom, aby na bursovních obchodech se buď sami súčastnili neb aspoň aby o nich náležitě a jistě byli zpravováni. Na bursu rovněž se dostavují všelicí kapitalisté, kteří nabízejí svůj úvěr, jakož i podnikatelé i jiná hospodářství (veřejná i soukromá), kteří úvěru hledají. Tohoto styku vzájemného budou podnikatelé i kapitalisté přirozeně sami z dobré vůle vyhledávati. Jelikož však na bursách kromě toho se sbíhají podrobné informace o důležitých nejen hospodářských, ale i jiných sociálních (na př. o politických) událostech a jelikož čelnější podnikatelé, kapitalisté i různí zprostředkovatelé se tam denně stýkají, není nijak divno, že objevovati se na burse stalo se již pro čelnější podnikatele neodbytným požadavkem a že tam obyčejně také plní své úvěrní závazky, platí své dlužné papíry i vyřizují jiné své běžné obchody.

Tento zvyk se pro členy bursy do té míry vžil a ustálil, že neobjeví-li se pravidelný návštěvník na burse buď sám nebo jeho zástupce, aby tam splnil převzaté a na burse splatné závazky, se to přímo považuje za neschopnost k placení (insolvenci) a rovná se často i veřejnému prohlášení konkursu. Tím je odůvodněno též, že ceny na burse ustálené staly se základem pro ceny celého rozsáhlého obvodu, pro který bursa byla zřízena. Při peněžních bursách (na úvěrní cenné papíry a na různá platidla) považují se bursy v hlavních městech za tržiště celého státu, po případě říše. [Úchylky v Německu, ve Spojených Státech, v Nizozemí nebo ve Švýcarsku nejsou s tím nijak v zásadním odporu. V Německu historická roztříštěnost dřívější udržela vedle hlavní bursy berlínské zrovna tak důležité bursy v Hamburku a ve Frankfurtě. — Pro Spojené Státy hospodářským a obchodním hlavním městem je New-York a nikoli Washington; stejně v Nizozemsku hlavním obchodním městem je Amsterodam a nikoli Haag. Ve Švýcarsku jsou Curych a Ženeva a nikoli Bern.]

Konkretní ústava burs je národohospodářsky celkem lhostejna, důležitým jest pouze sociální význam, jaký se kde bursovním ujednáním přikládá. V tom směru je závažno, dovoluje-li se na burse jakýkoli obchod, ať si jest mu podkladem směna skutečného zboží přítomného nebo budoucího, nebo ať jest to obchod se zbožím, které neexistuje a jehož dodávka se ani pravděpodobně nezamýšlí nebo se přímo mezi smlouvajícími vylučuje. Takové imaginární zboží jest pouhou záminkou ke hře a k účastenství na náhodných ziscích rovnajících se ziskům při *sázce*. Podobné *hry* nebo *sázky* bývají však bez složené částky, o kterou sázka jde, podle občanských práv nežalovatelny; plnění takových ujednání lze odmítnouti námitkou, že šlo pouze o hru (sázku). Ale na peněžních bursách podobná námitka se neuznává. Také tehdy, když bylo ujednáno, že se zboží (na př. cenné papíry) nebude ani dodávati, musí se podobná úmluva splniti vyplacením rozdílů cenových od toho, kdo k tomu podle slovného znění bursovního obchodu je povinen.. Takové obchody na lhůtu, když se

zboží později nedodává a ani dodávati stranami se nezamýšlelo, zovou se *diferenčními obchody* (obchody rozdílovými). V Německu a později v Rakousku byly diferenční obchody na bursách plodinových zakázány. [Zvaly se také obchody *blankoterminovými* na rozdíl od skutečných dodávek na lhůtu, kterým se ponechávalo pojmenování obchodů terminových. Za války vůbec plodinové bursy byly v Evropě uzavřeny, jelikož obchod obilím a s mnohými jinými plodinami a potravinami nebyl volný. Po válce, když aspoň pro některé plodiny obchod zase byl uvolňován, byl již jakýsi bursovní ruch možný a bursy plodinové pro některé druhy zboží byly opět otevřeny, ale zákazy obchodů diferenčních nepominuly.] *)

Diferenční obchody jsou velmi rozšířeny na bursách peněžních i na většině burs pro zboží. Často nebylo lze už ani efektivní obchody provésti jinak nežli formou diferenčních úmluv.

---

*) V Rakousku byla a tedy (po převzetí rak. zákonodárství) prozatím i v Československu jest bursa *spolkem* úředně povoleným na základě úředně povolených stanov, jehož členem se může státi každý, u koho nejsou překážky nějaké úhony mravní, občanské, finanční nebo hospodářské. Spolek ten si volí své vlastní představenstvo, kterému přísluší udržovati na burse pořádek, zakročovati proti neposlušným členům a návštěvníkům disciplinárně. Představenstvo ustanovuje dohodce (sensaly) s úřední prostředkovací funkcí, pečuje o hmotné prostředky a vůbec o hospodářské věci bursy. — Vedle představenstva volí si členové bursy také sbor rozhodčích soudců, z něhož pak sporné strany mohou si vybírati své soudce pro smírčí soud, jak už o tom zmínka se stala.

Úřední dohodci zprostředkují bursovní obchody a vedou o nich denní zápisy ve svém *deníku* — (sensalův *„journal“*) — které jsou zároveň průkazem dostatečným o tom, jak obchody ty byly uzavřeny. Výpisy z deníku sensalova zovou se *„závěrečními listy“* a mají povahu cenných papírů, pokud jsou dlužníkem podepsány a znějí na plnění až po určité lhůtě. Podle úředně schválených stanov jsou takové závěrečné listy na jméno převoditelny rubopisem a písemný závazek na nich je *závazkem směnečním*, je-li plnění peněžité. Tedy závěrečni listy jsou cennými papíry skripturní povahy takové asi jako směnka.

Bursa musí ovšem býti podrobena úřednímu dozoru. Bursovní komisaři jmenovaní vládou dozírají nejen na jednání bursovního představenstva, nýbrž jim podřízeni jsou i úřední dohodci, kteří podléhají jejich disciplinární moci i jejich dozoru (i deníky dohodců zároveň). V dřívějších dobách v Německu i v Rakousku bylo stejné zákonodárství obchodní. Proto rakouské bursy byly celkem uspořádány podle německých vzorů. Odchylky nejsou ani příliš veliké nyní, kdy obojí zákonodárství (koncem 19. století) se dosti znatelně rozlišilo. [V Berlíně v čele bursy mají zvláštní sbor zvaný *„das Aeltesten-Collegium“*.]

Odchylná jsou ústavní zařízení burs v západní Evropě. V Londýně je peněžní bursa jakousi aristokraticky uzavřenou společností, která se doplňuje sama přijímáním členů (kooptací); za členy nové musí určitou delší dobu ručiti oni (pravidelně dva) členové, kteří je k přijetí navrhli. — Naproti tomu v Paříži je peněžní bursa státním zařízením a obchody na ní smějí provozovati pouze úředníci jmenovaní presidentem republiky. Místa těchto zprostředkovatelů, zvaných *„agents de change“*, jsou prodejná (stála dříve i s kaucí $1^1/_4$ mil. frs, nyní již přes 3 mil. frs). Jim na burse je vykázáno zvláštní místo (*„parquet“*), v němž v úředních hodinách přijímají od obecenstva okolo seskupeného příkazy k obchodům. Obchody ty provádějí se formou veřejného vydražování mezi samými agenty, kteří jednají jako komisionáři soukromých zákazníků. Za prostředkování těchto obchodů platí se poměrně značné provise (pravidelně vyšší než na bursách německých neb rakouských). — Vedle této úřední bursy je však ještě ve vedlejších místnostech bursa soukromá (zvaná *„coulisse“*), která je s úřední bursou ve stálých stycích. Bursy na zboží jsou všude podle vzorů burs peněžních organisovány, jenom že celkem s větší volností a není ani ve Francii úředních burs na zboží; úprava jejich blíží se více vzorům středoevropským.

Poněvadž zájem stran není ani tak mířen k obchodům samým jako spíše k rozdílu cen, je pochopitelné, že bývají pak všude na bursách strany, kterým záleží buď na stoupání nebo klesání cen. Ti, kteří chtějí vyzískati (prodejem za vysoké ceny), snaží se co možná na ceny působiti, aby šly do výše, kdežto odpůrci (usilující o laciný nákup) hledí ceny srážeti. Ovšem působení těch stran není již jen pouhým zájmem samé bursovní spekulace, nýbrž je všeobecné důležitosti sociální, jelikož od cen odvisly jsou také nejrůznější důchody.

Těm, kteří na burse kupují zboží a při dalším jeho odbytu spekulují na vysoké ceny, říká se „*haussiers*" (skupina jich se zove „*hausse*"). Proti tomu dodavatelům k určité lhůtě jde o nízké ceny, aby si zboží k dodávkám potřebné, kterého při uzavření smlouvy neměli, mohli lacino nakoupiti; ti zovou se „*baisse*" (baissiers) nebo „*contremine*" (rozumí se tím podkopy proti vysokým cenám). Z těchto zápasů mezi „*baisse*" a „*hausse*" o ceny vznikají také urputná bursovní nepřátelství a prostředky, kterými se na ceny hledí působiti, bývají všeliké — dovolené i nedovolené. Proto může býti nutné i zakročení veřejné proti bursovním spekulantům a jich skupinám. Do bojů těch ovšem bývají vtaženi také různí podnikatelé sami, třeba se nechtěli zúčastniti odvážných spekulačních her, protože jim především záleží na tom, jaké budou ceny. [Podnikatel chce na př. míti ceny nízké pro suroviny a vysoké pro výrobu.]

Podnikatelství již jeho podstatou jest vtisknut ráz spekulační, jelikož může se opírati pouze o pravděpodobná data a jestliže tato data nevyplňují se podle očekávání, hledí se na ně určitým směrem působiti, k čemu se právě dobře hodí jednotlivé obchody uzavřené na burse. Koalice podnikatelů jsou vždy nakloněny činiti pokusy, aby ovládly také trhem bursovním; od míry toho ovládnutí jsou zároveň odvisly různé ceny i zisk a zdar jejich podniků i všechny důchody, které na podniky jsou upoutány.

Spekulace bursovní, i kdyby se jim na konec jich plány na umělé vytvoření cen jistým směrem nepovedly, mohou přece na všechny ceny rušivě působiti aspoň dočasně. Tím porušují pravé rozpoznání, jaká je skutečná nabídka a poptávka. Z toho povstávají neshody a nepravé ponětí o poměru mezi sociálně se uplatňujícími potřebami proti množství nabízených úkojů. Neúměrnost ta projevuje se pak různými poruchami (krisemi), buď že vázne odbyt zboží (nadprodukcí) nebo naopak, že při nedostatku věcí potřebných bývají ceny přílišné a v důsledcích toho že jest ukojování v širokých společenských vrstvách nedostatečné (za drahoty), nebo že jest poškozován nebo ochromován úvěr atd. Na úvěrní poměry má vůbec peněžní bursa ohromný vliv a poněvadž úvěr je také nejhlavnější oporou i pobídkou pro všechno podnikání, je pochopitelno, že bursy peněžní nabyly rozhodujícího významu pro veškero ukojování potřeb lidských opatřované podnikatelskou organisací. Také váha všech peněžních důchodů proměňuje se cenami a tím sociální vliv bursy zvláště vzrostl.

Diferenční obchody bursovní nepotřebují se však ani výslovně uzavírati s podmínkou, že se zboží nebude dodávati. Fakticky se mohou poměry po uzavření obchodu lhůtního (se skutečnou dodávkou) tak vyvinouti, že žádná strana o splnění dodávky pak nestojí a že se na-

vzájem vyrovnají vyplacením rozdílu cen a zboží se již vůbec nedodává. Tím způsobem zůstávají také zákazy diferenčních obchodů bez patrnějších účinků, neboť vzájemným dohodnutím mohou strany obchod změniti také v obchod diferenční.

Jindy sice dodávka po lhůtě se uskuteční, ale osoby zboží odebírající se střídají a tedy pro ně obchod nekončí odebráním, nýbrž vyplacením rozdílu cenového. Jsou tedy i takové spekulace pro některé spekulanty vlastně jen obchody rozdílovými.

Na př. cukrovar prodal cukernímu spekulantu *A* 10.000 *q* surového cukru v březnu s dodávkou na listopad po 35 frs.*) Spekulant *A* při tom vyplatil dle smlouvy cukrovaru zálohu 100.000 frs (s náležitým diskontem) a zavazoval se v listopadu doplatiti zbytek kupní ceny 250.000 frs při odebrání cukru. Na to dostal od cukrovaru závěrečný list (na vydání 10.000 *q* surového cukru po 35 frs, ovšem se srážkou zálohy v listopadu). Poněvadž *A* cukr vlastně nemínil odebrati, čekal jen na příznivější ceny, aby zboží mohl zase prodati s výdělkem a když na př. náhodou cukr v květnu (na listopad) byl již za $36^1/_2$ frs prodal jej spekulantovi *B*, který zaplatí za zálohu 100.000 frs (s patřičným diskontem při odevzdání závěrečného listu) a $1^1/_2$ frs rozdíl [diskont ze zálohy třeba účtovati zvláště; diskont byl již cukrovaru odčítán ze sumy a při předávání závěrečného listu je arci znovu vždy počítán diskontovaný dle smluvené sazby pro zbývající čas] mezi cenou smluvenou $36^1/_2$ frs a 35 frs účtovaných cukrovaru.

Pro spekulanta *A* končil obchod tedy ziskem $1^1/_2$ frs na 1 *q*, jakoby dodávky cukru nebylo, dostal vyplaceno 15.000 frs [= 10.000 (36·50—35)] a byl to tedy pro něho obchod pouze diferenční. Ale ani *B* po něm nechtěl cukr kupovati, nýbrž spekuloval zase toliko na další stoupání cen. Kdyby náhodou pak ceny klesaly a víra jeho ve stoupání jejich by se zviklala, prodal by snad v červnu závěrečný list a cukr spekulantu *C* po 34 frs. [Účtovalo by se za zálohu 100.000 frs (s příslušnou srážkou diskontní) a proti tomu 10.000 frs na doplatek rozdílu v ceně.] Ztráta spekulanta *B* byla tedy 10.000 [36·50—34] = 25.000 frs.**) Spekulant *C* by snad prodal ještě později v červenci cukr za 33 frs, kdyby se obával ještě horšího vývoje cen, spekulantovi *D* a ztrácel by tedy při vyúčtování 10.000 frs = 10.000 [34—33]. Konečně by teprve *D* snad prodal koupený cukr v říjnu nebo v listopadu dejme tomu za cenu původní 35 frs velkoobchodníku *E*, který by za zálohu splatil (spekulantovi *D*) 100.000 frs a cukrovaru zbytek na kupní cenu 250.000 frs, za které by cukr skutečně odebral. [Spekulant *D*, kterému cukr od *C* byl účtován za 33 frs, získával by 10.000 (35—33) = = 20.000 frs; při tom nehledí se k diskontům ze zálohy.] — Ovšem že skutečná cena v listopadu mohla by se také značně lišiti od smluvené.

Skutečným odběratelem cukru vlastně jest teprve obchodník *E*. Všichni oni spekulanti *A*, *B*, *C*, *D* při tom nestáli o sám cukr, nýbrž hleděli pouze vyzískati z rozdílů cen a také se prostě rozdílem tím

*) Před válkou byly ceny cukru surového i značně nižší!

**) 15.000 frs zaplatil spekulantovi *A* jako rozdíl $36^1/_2$—35 frs na 1 *q* a 10.000 frs spekulantovi *B* jako rozdíl 35—34 frs na 1 *q*.

pokaždé vyrovnávali (při čem napřed splatili jen zálohu, která byla dána dříve již cukrovaru a dostali ji zpět s diskontovým výtěžkem i s rozdílem cen — positivním nebo negativním — když cukr zase prodali). Byly to tedy na jejich straně obchody pouze diferenční, spekulovalo se jen na rozpjetí cen mezi dnem koupě a prodeje. Skutečný odběratel *E*, který si dodávku cukru od cukrovaru zajistil koupí závěrečného listu za 100.000 frs účtované zálohy a za 250.000 frs doplatku (35 frs za každý metrický cent) byl by cukr v březnu (před 8 měsíci) těžko koupil za pevnou cenu 35 frs pro listopad, protože by se byl bál ztráty při možném poklesu cen a také by zálohu naň byl dříve nevyplatil. Že cukrovar mohl přece cukr prodati za pevnou cenu již v březnu a že naň, ačkoli proň nebyla ani řepa ještě zaseta, dostal značnou hotovou sumu zálohou, to umožnila právě jen ona řada spekulantů *A*, *B*, *C*, *D*, kteří zboží míti nechtěli, ale kterým bylo ono jen záminkou pro hru o rozdíl cenový.

Příklady takové objasňují úlohu diferenčních obchodů a jejich národohospodářskou oprávněnost a logičnost, ovšem toliko při dnešních podnikatelských nejistotách i nebezpečích ztrát. Cukrovar — (zrovna jako by to mohl býti podnikatel kteréhokoli jiného oboru, na př. přádelna, která bavlnu spřádá ve přízi atd.) — našel odbyt pro své příští zboží i zálohu na ně od spekulantů i může se za těch okolností postarati už napřed o surovinu (o cukrovou řepu), že ji za určitou cenu může koupiti a sám na ni jistou zálohu dáti. [Podobně se diferenčními obchody s bavlnou zabezpečuje žádoucí pěstění bavlny, diferenčními obchody se zpracovaným železem těžení dostatečného množství rud a surového železa atd.]

Kdyby oněch spekulantů nebylo, nemohl by ani cukrovar bez značného nebezpečí platiti pěstitelům určité smluvené ceny za cukrovou řepu ani by nevyplácel na ni záloh. Tím by však ani rolníci se snad neodhodlali zasíti dosti cukrovky i tak by nebylo postaráno o náležitou výrobu potřebného cukru. [Rolníci při nejistotě o cenách řepových pěstovali by snad raději obilí nebo píci.] Z obavy příliš nízkých cen obmezilo by se tedy pěstění cukrovky, nevyrobilo by se pak dosti cukru, který by následkem toho byl snad příliš drahý. Ale tím by nejen byli poškozeni konsumenti, po případě by se nepoměrně musila uskrovniti celá spotřeba cukru, nýbrž by ani cukrovary z těchto vysokých cen neměly prospěchu, jelikož by nebyly ani dostatečně zaměstnány (provozní náklad na jednotku by značněji stoupl) a neměly by dostatečného množství na prodej. Zároveň zemědělcům ušel výtěžek, jelikož z obavy špatného odbytu cukru a cukrovky ji dosti nepěstovali. Z toho jest patrno, jaký významný i konečně při nynější neurčitosti podnikání prospěšný úkol podobná spekulace tu plní, když risiko možného neúspěchu částečně podnikatelům odnímá a sama na sebe béře pouštějíc se do bursovní hry.

Z vylíčených postupných prodejů a koupí spekulačních, které se téhož množství zboží týkaly, poznává se, jak sice formou ony obchody se úplně podobají efektivním obchodům bursovním, ale v podstatě přece jen jsou i podle úmyslu stran i podle svého výsledku *pouhými obchody rozdílovými bez skutečné směny zboží.*

Rozdílové obchody mají kromě toho v tom směru značnou důležitost, že se jimi udržuje také časová spojitost cen a že ceny se nemění příliš divokými skoky při jakémkoli okamžitém nepoměru a neshodě nabídky a poptávky. Když náhodou přílišné poptávce nečelí dostatečná nabídka, mohly by ceny náramně stoupnouti, jako zase při důtklivé nabídce a při nepatrné poptávce ceny silně poklesávají. Jsou-li tyto poruchy mezi okamžitou poptávkou a nabídkou pouze náhodné a chvilkové a dá-li se o nich souditi, že brzy pominou, najde se hned ochotná spekulace buď na „hausse" počítající při cenách příliš nízkých na stoupání nebo se dostaví „baisse" (contremine) při cenách nad míru zvýšených a svými spekulačními nákupy po případě prodeji ony nepoměry mezi nabídkou a poptávkou hned zmírňují. Tak diferenční obchody sjednávají určitou spojitost cen během postupujícího času zrovna asi jako arbitráž působí na urovnání hladin cenových na různých místech. Možno tedy obrazně říci, že diferenční bursovní obchody jsou jakousi *arbitráží mezi přítomností a budoucností.*

Ovšem taková prospěšná a úspěšná působnost spekulace bursovní pomocí diferenčních obchodů dostavuje se opravdu jen tehdy, když se jí zúčastní lidé skutečně prozíraví, podle svých znamenitých zkušeností předvídající různé budoucí možnosti a prozřetelně účtující s rozvojem lidských potřeb i s jejich nejblíže příští pravděpodobnou hojností ukojování. Ale takové předvídání často není ani v lidských silách, ani nelze ze spekulace vyloučiti pouhou náruživost nerozvážné odvahy.

Nebo také spekulace často úmyslně způsobuje zmatky, aby mohla zrovna ze špatné orientace na bursách těžiti. Spekuluje se často na nepoučené obecenstvo, kterému buď za přílišné ceny zboží se hledí odbýti předstíráním nedostatku, který uměle se způsobuje zadržováním zboží; nebo se od lidí kolísavých skupuje zboží za ceny nepřiměřeně nízké, když se podařilo rozšířiti klamné domnění o jeho nadbytku, na př. smyšlenými nebo skutečnými hojnými prodeji, při čem se hledí poptávka zdržovati od nákupu úmyslným rozšiřováním nepravdivých zpráv, že ceny budou ještě nižší.

K těmto bursovním spekulacím pojí se i různé koalice na uchvácení monopolu s určitými druhy zboží. Jsou to známé již ringy, pooly, concerny a jiná sdružení obchodních spekulantů (i podnikatelů s nimi), které často hleděly určité zboží na trhu se objevující skoupiti, aby později při nedostatečné nabídce mohly nepoměrné ceny zaň žádati.

Takové společnosti spekulující určitým velmi mnoho potřebovaným zbožím s úmyslem trh s ním zmonopolisovati dosti četně se objevovaly koncem minulého a počátkem nynějšího století. [Neblaze proslula v tom směru „Société des Métaux" (v Paříži a v Londýně), která chtěla ovládnout trh s mědí a skupováním zboží na všech možných trzích zvýšila ceny mědi tak, že konečně nestačila ohromné nabídce tím vyvolané a úplně ztroskotala. — Jiné podobné spekulační společnosti pokoušely se nedávno před válkou o zmonopolisování ovsa, pšenice, bavlny, vlny, železa atd. a způsobily tím dočasné náramné zdražení těchto druhů zboží, aniž se jim při tom vlastní účel spekulace podařil. Tyto ovesné, pšeničné, vlněné a jiné *„ringy"* sice

úplně nestroskotaly, ale sociální působení jejich bylo jistě velmi zhoubné. Proti podobným pokusům právem se volalo o zakročení veřejné moci.]

Spekulace bursovní zašly také jinak velmi často na scestí a způsobily hospodářské zmatky (krise), které otřásly důvěrou k celé podnikatelské organisaci. Již v 17. století nesmyslná spekulace s cibulemi tulipánovými [v Nizozemí] měla zhoubné důsledky pro nejširší obecenstvo, které za šíleně vysoké ceny zboží to skupovalo v naději, že při stálém vzestupu cen vyzíská. — Na burse v Londýně (počátkem 18. století) akcie jihomořské byly spekulací několinásob přepláceny a tím mnoho súčastněných podniků přivedeno bylo ve zkázu. — Mnohem horší byly *Lawovy* spekulace *v Paříži* s cennými papíry, spojené s vydáváním bankovek. [John Law, rozený Skot, dostal r. 1716 koncesi k založení emisní banky k vydávání bankovek i akcií zároveň. Z prvu počínal si dosti opatrně, ale záhy hleděl stále četnější své emise rozprodati za nepoměrně vysoké ceny; na př. vlastní akcie jeho banky prodávaly se až za 18.000 frs kus, aby v krátké době necelého roku staly se úplně bezcennými. Naprosté ztroskotání podniků Lawových dostavilo se za dosti krátkou dobu necelých $4^1/_2$ roku, ale poškodilo zle spořivé francouzské občanstvo a vzalo mu na dlouhé časy důvěru ke všemu úvěrnímu prostředkování.]

Velmi těžké byly na př. také následky bursovních spekulací r. 1873 v Berlíně a ve Vídni, z nichž rakouskouherské podnikání nemohlo se pak po desetiletí zotaviti.*)

Ale přese všechny vytčené vady i nedostatky bursovních obchodů nelze při nynějším soukromohospodářském podnikání postrádati bursy jako ústředního trhu. Bursa je místem vhodným pro nejlepší a nejpřehlednější vyrovnávání nabídky s poptávkou, jakož i nezbytným dosud zařízením pro nabytí kapitálů úvěrem, aby nejrůznější podniky se staly schopnými k náležitému opatřování lidských potřeb.

Bursa dosti případně přirovnána bývala k srdci podnikatelské organisace, do kterého se všechny mízy (kapitály) svádějí a odkud rozváděny bývají na nejpříhodnější místa do podniků vhodně sociálně vypravených, aby dostatečně ukojovaly lidské potřeby. V tom směru se bursa podobá poněkud bankám a banky také se co nejúčinněji

*) Bursovní krise vídeňská roku 1873 zaviněna byla nesmyslným zakládáním akciových společností pro všecko možné podnikání bez podstatných národohospodářských podnětů a základů. Stát celkem chudý, chtěl najednou přes noc zbohatnouti a toho dociliti hodlal papírovými emisemi pochybných akcií. V době necelých pěti let do propuknutí krise v r. 1873 bylo založeno 682 akciových společností s nominálním kapitálem 2.500 mil. zl. Obecenstvo za ně zaplatilo arci ještě mnohem větší sumy, jelikož akcie po většině byly rozprodávány za kurs nad paritou, ačkoli samy společnosti zakládané neměly z toho žádného zisku; přeplatky nad nominální částky akcií si prostě mezi sebou rozdělili zakladatelé. — Většina zřízených podniků účtovala svá aktiva nesprávně příliš vysoko a vykazovala zisky, kterých nebylo, ano když byly i ztráty. Dividendy byly pak placeny po většině na úkor a účet akciového kapitálu a to dividendy od 6% až do 80% nominálního kapitálu.

Následky se dostavily poměrně kvapně. Na pražské burse byla značná krise již v r. 1872, ale jakési zotavení po ní se dostavilo, aby tím hroznější krise vypukla v květnu 1873, kde ve Vídni najednou papírové hodnoty úplně pozbyly důvěry a velká většina dříve založených akciových podniků úplně ztroskotala. Viz „JUDr. Horák: Přehled vývoje českých obchodních bank."

opírají jak o bursy peněžní tak o bursy se zbožím. Bursovní obchody doplňují se na vzájem teprve bankami také pro obecenstvo, které *přímo* se nemůže súčastniti samých jednání na burse.

Spekulace na lhůtní obchody diferenční jsou pro súčastněné obecenstvo svými risiky velmi nebezpečné a mohly by způsobiti hrajícím přetěžké ztráty. Proto velmi často hledí se risiko termínových obchodů co možná obmeziti aspoň pro ty súčastněné, kteří nejsou hlavními spekulanty, tedy zvláště pro široké obecenstvo. Děje se to tak zvanými obchody *premiovými.**) Těmito obchody se možné ztráty omezují na maximální sumu, která jako *litkup* se ponechává vyhrávající straně.

Na př. někdo koupil jistý počet akcií nebo jiných cenných papírů za cenu 400 *frs* kus a spekuloval při tom na zisk ze stoupání cen (kterého by chtěl docíliti pozdějším prodejem za vyšších cen). Chce však možnou ztrátu, která by ho postihla při klesání cen, omeziti na př. na 4 *frs* za kus. Zaplatí tedy svému smluvníku (budoucímu dodavateli akcií) za každý kus 4 frs premie a koupí té premie nabývá práva, aby v určité krátké lhůtě přede dnem umluvené koupě mohl akcie buď za 400 frs převzíti nebo aby se mohl celého obchodu vzdáti oželením premie. Patrně ten, kdo zaplatil premii, vzdá se celého obchodu, jsou-li akcie ke dni plnění níže než 400 frs.**) Zisk ovšem může býti, jen když akcie přestoupí cenu 404 frs, ovšem i tu by cena ještě musila býti o dosti patrný zlomek vyšší než 404 frs, jelikož výlohy při koupi a prodeji konečný zisk zmenšují.

Takové premie zovou se premiemi *na převzetí.* Vedle toho jsou premie *na dodání*, když si někdo smluví dodávku za premii 4 frs při určité ceně na př. zase při 400 frs za akcii. Jsou-li akcie v době umluvené lacinější než 404 frs, budou se dodávati, jelikož dodávající sice ztrácí dodávkou na př. při ceně 403 rozdíl 403—400=3 frs, kdežto ztráta premie při nedodání by činila 4 frs. Ovšem se nebude dodávati, kdyby akcie při lhůtě dodávací byly za 404 frs nebo výše, jelikož by se ztratilo dodávkou za kupní cenu po 400 frs více než činí smluvená premie. Zisk z dodávky je ovšem jen, když jsou akcie pod 400 frs.

Oboustranné premie (na převzetí a dodání), t. j. že premie mohou se kombinovati: hrající má právo po složení dvojnásobné premie *buď odebírati nebo dodávati* týž počet cenných papírů *za určitý kurs.* Hrající složí na př. 8 frs premie a nabývá práva za určitý kurs na př. 500 frs buď akcie dodávati nebo je za týž kurs odebírati. Jsou-li v den dodávky akcie za vyšší cenu než 500 frs, bude je hrající

*) Název premiový obchod je volen podle pojišťovacích obchodů. Premie je jako pojistné zaplacené napřed, aby ztráta nepřesáhla určité výše.

**) Kdyby na př. akcie byly v den dodávky jen za 398 frs, musil by je koupiti podle úmluvy za 400 frs a prodal by je za 398 frs, ztratil by tedy 2 frs na každém kusu a kromě toho placenou premii 4 frs, tedy celková ztráta na kusu byla by 6 frs. Kromě toho vznikly by výlohy (nyní dosti značné) jak při koupi tak při prodeji. Tu použije hrající práva koupeného premií a vzdá se celého obchodu. — Jsou-li akcie v den dodávky za 402 frs, kupující je dostane za smluvenou cenu 400 frs, vyzíská prodejem sice 2 frs, ale ztrácí premii 4 frs: tedy celková jeho ztráta bude 2 frs na kuse, ale odebírati bude, jelikož neodebráním by ztratil celou premii 4 frs za kus.

odebírati, jsou-li níže než 500 frs, bude je dodávati. Hrající ovšem ztrácí vždy, není-li kurs vyšším než 508 frs, nebo nižším než 492 frs. [Odebéře-li na př. při kursu 504 frs za kurs 500 frs, získává sice 4 frs, ale ztrácí zaplacenou premii 8 frs; rovněž při dodávce, kdyby kurs byl 496 frs získával by 4 frs, ale ztrácí premii 8 frs. Při kursu 512 frs by odebíral za kurs 500 frs, získával by 12 frs; ale zaplatil za to cenu 8 frs premie, tedy čistý zisk byl by 4 frs; stejný zisk byl by při dodávce smluvené za 500 frs, kdyby kurs v den dodávky byl 488 frs. Největší ztráta, totiž ztráta celé premie byla by, kdyby kurs byl zrovna 500 frs; tu by hrající ani nedodával arci ani neodebíral.] *)

K obchodům lhůtním a rozdílovým se pojí obchody *prolongační.* Při smluvené lhůtě dodací totiž často nepovažují strany ještě situaci za úplně pro sebe vyjasněnou a své spekulace za skončené; shodnou se tedy vzájemné plnění prodloužiti (prolongovati) k příští lhůtě. Při tom buď místo jedné strany nebo za obě dvě strany mohou nastoupiti zcela noví smluvníci (noví kontrahenti). Také při lhůtních obchodech, když dodané papíry se musí hned po uplynulé lhůtě odebrati, ale když odebírající je chce zpeněžiti teprve později, je možno opatřiti si nutnou sumu k odebrání. Tu sumu lze získati tak, že se papíry hledí prodati s podmínkou zpětné koupě ovšem za kurs o něco vyšší k následující lhůtě. Takový prodej se zpětnou koupí pro příští lhůtu (pro příští měsíc) za vyšší kupní cenu rovná se vlastně zástavě cenného papíru (čili lombardu); ovšem půjčka se tu dává v plné ceně zastaveného (nebo prodaného) papíru. Vyšší cena umluvená pro zpětnou koupi nahražuje úroky z půjčky. Tyto bursovní prolongační obchody (prodej se zpětnou koupí), pokud se uzavírají s bankami, zovou se *reportem.* [Dříve počítání úroků při reportu bylo trochu *spletitější*, jelikož před válkou ke kursovní ceně bylo nutno postupně připočítávati ještě usanční bursovní úroky z nominální částky cenného papíru. Nyní je počítání sazby úrokové při reportu většinou zcela jednoduché: Papír, jehož kurs při reportování by byl 650 frs a pro jehož report umluven byl roční úrok 6%, bude k příštímu měsíci dražší o úrok $^1/_2\%$ $\left(= \frac{6\%}{12}\right)$ čili o 3·25 frs a tedy kurs jeho za měsíc bude $= 650 + 3{\cdot}25 = 653{\cdot}25$ frs. Pro tento příklad je tedy report stanoven 3·25 frs. — Nebo když byl při kursu 500 frs umluven report za měsíc 3 frs, t. j. když pro zpětnou koupi byl ustanoven kurs 503 frs, jsou to 3 frs měsíčních úroků ze summy 500 frs, čili $p = \frac{1200 \cdot 3}{500} = 7{\cdot}2\%$ za rok.]

Report se od lombardu neliší leč tím, že reportem se předává vlastnictví, kdežto lombard je pouhá zástava a nikdy se na lombard neuvěřuje plná prodejní cena papíru. Je tedy bankovní report při

*) Vedle premiových obchodů bývají diferenční obchody také v jiných formách, kterými hrající omezují své možné ztráty. Jsou to na př. obchody *dontové* (od franc. vztažného jména gen. „dont"), obchody *stellageové,* obchody *násobné* a j., o jichž technice se pojednává v naukách obchodních. Obchody tyto ovšem se všelijak ještě zdražují daněmi (bursovními), dohodným, po případě premiemi. Tedy při uvedených kursovních rozdílech sluší ještě pamatovati na všecky tyto náklady, kterými se pro hrajícího ztráty buď zvětšují nebo zisky uskrovňují.

těchto spekulacích bursovních potud bez závady, pokud spekulující poskytují bance dostatečnou záruku při možném poklesu cen, že rozdíly cenové plně ukryjí. Tato záruka může býti další nějaká jistota nebo je kryta u banky v samém kontokorentu spekulujícího. Pro úvěrní ústavy je obvyklejší report ve spojení s běžným účtem nežli lombard, protože není nutná individuální úschova cenných papírů. Report s ostatními směnnými obchody je velmi důležitým a výnosným aktivním obchodem bankovním.

Na bursách neprodává a nekupuje se pouze zboží, nýbrž jedná se tam také o různé jiné podnikatelské služby, jako o dopravní smlouvy nebo o spediční zprostředkování, o koupi lodí neb o nájem jejich, o pojišťování dopravní i věcné, o eskompt směneční, o placení různých cenných papírů a o jakékoli jiné zprostředkování úvěrů i platů. Bursa je vůbec shromaždištěm nejrůznějších podnikatelů a kapitalistů i zástupců veřejných hospodářství, aby si tam své vzájemné obchody, hmotné styky i všeliké jiné důležité úmluvy vyjednávali a vyrovnávali. Odtud se vysvětluje ohromný význam i moc bursy a jejích jednání a úmyslů, jelikož se tam nejvíce rozhoduje, jaký bude rozsah i jaké způsoby se zvolí pro ukojování nejrůznějších potřeb lidských.

Ať si jinak proti bursám možno shledati množství odůvodněných výtek nebo různých správných stesků, přece jsou nezbytností pro nynější soukromou organisaci podnikání. Bez burs byly by zmatky v ukojování potřeb soukromými podniky ještě mnohem větší, jelikož by nebylo vůbec žádného přehledu, ani by nebylo dostatečného styku navzájem mezi nabídkou a poptávkou. Že časem orientování bursami selhává, je nutno z velké části přičísti na vrub soukromé podnikatelské soustavy samy a nikoli jen za vinu samým bursám, které jsou pouze jaksi vrcholným článkem celého systemu. Bez vedení a soustředění podnikatelské péče na bursách nebylo by možné opatřování potřeb vzájemnou lidskou součinností, jak se dosud provádí v nesčíslných podnicích po celém světě. Nahražena by mohla býti funkce burs pouze dobře promyšleným a do podrobností prováděným plánem celé společnosti lidské, kdyby se k tomu dovedla sjednotiti bez obmyslu a kdyby se jí podařilo všechny potřeby správně vystihovati a je podle toho vystihnutí také spravedlivě ukojovati. To však podle dosavadního stavu lidských společností je prozatím ještě nedostižným cílem.

[Bursy jsou buď *„peněžní“*, na kterých se soustřeďuje obchod cennými papíry i s platidly do cizozemska, nebo jsou různé bursy *na zboží*. — Často k peněžním bursám se druží také bursa (oddělení) pro nejdůležitější druhy zboží. — Ale bursy na zboží se všelijak už specialisovaly. Nejdůležitější mezi nimi jsou bursy *„plodinové“ („produce exchange“, „bourses des grains, farines, huiles“* etc., *Produktenbörsen)*, které ovšem za světové války a po ní velmi ztratily, jelikož obchod nejdůležitějšími potravinami přestal býti volným a byl kontrolován veřejnou mocí.

Kromě těchto všeobecných burs na zboží vznikly zvláštní bursy jen pro jednotlivé druhy zboží, které v některých vynikajících místech

obchodních nabyly důležitosti světové. Tak bursa na bavlnu v Liverpoolu (v Novém Orleansu), na kávu v Rotterdamu (nebo v zámoří v Rio de Janeiro), na cukr řepový v Magdeburku (zvláště důležitá před válkou) atd.]

62. Obchod a obchodní prostředkování.

Podnikatelská soustava, která odstranila dřívější uzavřenost úzkých národohospodářských okresů v podstatě soběstačných a která ponenáhlým postupem místo dřívější úzké domácnosti stvořila široké světové lidské společenství hmotné, opírá se o nejširší stálou výměnu nejrozmanitějšího i nejvšednějšího zboží a spočívá na vzájemné součinnosti všech plemen lidských. Tyto ohromné směny zprostředkované vyspělou dopravou, podporované všeobecným rozšířením úvěru a vhodnými zařízeními tržními nejsou již po většině možné přímým stykem mezi podnikatelem a jeho odběratelem. Potřebují tím odbornějšího a spolehlivějšího prostředkování, čím podnikatelé jsou vzdálenější od svých rozptýlených zákazníků, čím nabídka i poptávka je více od sebe vzdálena a navzájem se ani přímo setkati nemůže, ani o sobě by neměla pořádné vědomosti.

Sblížení mezi podnikateli a jejich odběrateli (zákazníky) zprostředkuje *obchod*, který sám byl již *vlastním počátkem i původem podnikání*. Obchodník ode dávna snažil se poznati různé potřeby vzdálených krajin, hleděl neznámé potřeby doma i jinde rozšiřovati, aby se pak o ukojení jejich postaral náležitou směnou zboží. Obchod přede vším ostatním podnikáním hleděl (výměnou různých úkojů) těžiti z ukojování cizích potřeb a přispěl tak podstatně ke vzniku, k rozšíření i ke všestrannému rozvoji podnikatelské soustavy. Obchod stal se a zůstal vůdcem pro podnikání.

Obchod při tom arci používá všech společenských zařízení, aby své prostředkování usnadnil a zdokonalil: opírá se o vyspělou dopravu, všemožně usnadňuje úvěrní styky a svou pomocí súčastňuje se na trzích, aby co nejvíce sblížil poptávku s nabídkou. Obchod arci za to prostředkování dovedl také uchvátiti značnou odměnu a jeho vůdcovství bývá dobře placeno jak od podnikatelů, tak i od jejich odběratelů.

Od tohoto vůdcovství i od vykořisťování obchodního prostředkování často pokoušeli se vymaniti jak podnikatelé, tak i jejich odběratelé (spotřebitelé, konsumenti). Podnikatelské koalice obmezením vzájemné konkurence svých členů snažily se učiniti si obchod spíše poddaným, aby jeho směňovatelské služby mohly tak využiti, že by obchodník přestal býti samostatným podnikatelem a stal se pouhým zřízencem podnikatelských koalic. Na druhé straně také odběratelé sami vyhledávali přímých spojení s podnikateli, tím že svými společenstevními podniky (spotřebními spolky, konsumy) hleděli soustřediti svou poptávku a bez obchodního cizího prostředkování snažili se ji ukojovati svými zřízenci přímo u podnikatelů. Ačkoli se jednotlivé ty pokusy o vyloučení obchodního prostředkování dosti často zdařily, přece obchod svého vedení podnikatelského ani